

ਭੂਮਿਕਾ

‘ਸਮਣਸੂਤ’ ਨਾਮਕ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਚਾਰਿਆ ਵਿਨੋਭਾ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸੇ ਹੀ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸੰਗੀਤੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਇਹ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਤੱਤਵ ਰੂਪੀ ਥਮ੍ਹਲਿਆਂ ਤੇ ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਮਹਿਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਇਕੱਠੇ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਨਹੀਂ। ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਧਰਤਾ ਜਾਂ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਈਸ਼ਵਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਧਾਨਾ ਪਰਮਪਿਤਾ ਆਦਿ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਜਦ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਧਰਮ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਈਸ਼ਵਰ ਅਵਤਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜਦੇ ਹਨ।

ਅਨੀਸ਼ਵਰਵਾਦੀ :

ਦੂਸਰੀ ਪਰੰਪਰਾ ਆਤਮਾ ਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ

ਅਨੀਸ਼ਵਰ ਵਾਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਜੀਵ ਆਪਣਾ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਕੇ, ਵੀਤਰਾਗੀ ਬਣ ਕੇ ਪਰਮ ਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ। ਜੈਨ ਧਰਮ ਇਸੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਮਣ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਚਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਆਦਿ ਹੋਰ ਕਈ ਧਰਮ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਨਾਂਅ ਨਾਲ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨਤਾ :

ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਰੋਸ਼ਟਤਾ ਜਾਂ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਉਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਜਾਂ ਨਵੀਨਤਾ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪੁਰਾਤਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜ਼ਿੰਦਾ, ਨਿਆਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਨੈਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥੀ ਵਿਚ ਬਲਵਾਨ, ਪ੍ਰੇਰਕ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਉਸ ਧਰਮ ਦੇ ਸਥਾਈ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਭ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ, ਤੱਤਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚਕ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਆਚਾਰ ਅਤੇ, ਵਿਚਾਰ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਤੱਕ

ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੀਰਥੰਕਰ ਵਰਧਮਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਮੂਲ ਸੰਸਥਾਪਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਤੀਰਥੰਕਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੀ ਕਈ ਵਾਰ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਮੂਲ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ। ਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਨਿਰਪੱਖ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਜੈਨ ਧਰਮ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਧਰਮ ਹੈ। ਵਾਤਰਸ਼ਨਾ ਮੁਨੀਆਂ, ਕੇਸ਼ੀ, ਵਰਾਤਿਆ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਰਿਗਵੇਦ, ਸ਼੍ਰੀਮਦ ਭਾਗਵਤ ਆਦਿ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮੱਗਰੀ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਜੈਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਤਰੇਸ਼ਨ 'ਸ਼ਲਾਕਾ' ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਵਸਪਰਨੀ ਅਤੇ ਉਤਸਵਪਰਨੀ ਨਾਉਂ ਦੇ ਯੁੱਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਲਾਕਾ ਪੁਰਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਧਰਮਨੀਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਲਾਕਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ 24 ਤੀਰਥੰਕਰਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ। ਅਵਸਪਰਨੀ ਕਾਲ ਦੇ ਚੌਥੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 24 ਤੀਰਥੰਕਰ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਹਨ ਜੋ ਰਾਜਾ ਨਾਭੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਮਰੂਦੇਵੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਿਨਾਥ, ਆਦਿਬ੍ਰਹਮਾ, ਆਦਿਸ਼ਵਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਆਖਿਰੀ 24ਵੇਂ ਤੀਰਥੰਕਰ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ 2500 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਤਥਾਗਤ

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ। 'ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਤੋਂ 250 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ 23ਵੇਂ ਤੀਰਥੰਕਰ ਪਾਰਸਵਨਾਥ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਵਾਰਾਨਸੀ ਦੇ ਰਾਜਾ ਅਸ਼ਵਸੈਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਬੁੱਧ ਆਗਮਾਂ (ਗ੍ਰੰਥਾਂ) ਵਿਚ ਮਹਾਵੀਰ ਦਾ ਵਰਨਣ 'ਨਿਗੰਠ ਨਾਤਪੁਤ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਾਰਸ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਚਤੁਰਯਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਵੀਰ ਵੀ ਪਾਰਸਵ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਸਨ। ਜੋ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਾਲ ਦੀ ਧਾਰਾ ਪੱਖੋਂ ਨਾ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ਵਦੇਵ ਪਹਿਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਮਹਾਵੀਰ ਆਖ਼ਿਰੀ। ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨਾਦਿ ਅਨੰਤ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੋਵੀਸੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰ ਭਲਾਈ ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਵੈਦਿਕ ਤੇ ਸ਼੍ਰਮਣ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਪੱਖੋਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਤਤਵਗਿਆਨ, ਆਚਾਰ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਸਾਫ਼ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੋਹੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੈਣ ਦੇਣ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਰੂਪ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੈ। ਜੋ ਫ਼ਰਕ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਮਝ ਨਾ ਆ ਸਕੇ। ਬਲਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਤੇਹਾਂ ਸਮਝਾਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਕ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਆਪਸੀ ਅਸਰ ਅਤੇ ਲੈਣ ਦੇ

ਣ ਦੀ ਝਲਕ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਖੰਗ ਨਾਲ ਧਰਮ ਸਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਤਮਵਾਦ :

ਅੱਜ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜੈਨ ਧਰਮ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜੈਨ ਸ਼ਬਦ 'ਜਿਨ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਜੈਨ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ। ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਧਰਮ ਲਈ ਨਿਰਗਰੰਥ ਜਾਂ ਨਿਰਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਰਿਆ ਧਰਮ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਰਸ਼ਵਨਾਥ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰਮਣ ਧਰਮ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਾਰਸ਼ਵ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ 22ਵੇਂ ਤੀਰਥੰਕਰ ਅਰਿਸ਼ਟਨੇਮੀ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਰਹਤ ਧਰਮ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਰਿਸ਼ਟਨੇਮੀ ਕਰਮਯੋਗੀ ਸ਼ਲਾਕਾ ਪੁਰਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਗਊ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਹਿੰਸਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੱਲ ਪਵਿੱਤਰ ਕਦਮ ਸੀ। ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਰਹਤ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਰਿਸ਼ੀ ਨਮਿ ਮਿਥਿਲਾ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸਨ। ਜੋ ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਰਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਜੈਨ ਆਗਮ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਰਦੇ ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਨਾਂ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ

ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸਿੱਧਾਂਤ ਬੀਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹੀ ਰਹੇਗਾ ਜੋ ਅੱਜ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਆਤਮਵਾਦ, ਅਨੇਕਾਂਤਵਾਦ। ਇਸੇ ਆਤਮਵਾਦ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਭੂਮੀ ਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਛ ਫਲਦਾ ਤੇ ਫੁੱਲਦਾ ਹੈ। ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਸਾਧੂ ਅੱਜ ਵੀ ਸ਼੍ਰਮਣ ਹਨ। ਸ਼੍ਰਮਣ ਸ਼ਬਦ ਮਿਹਨਤ, ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥ ਹਨ।

ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਰਾਹ। 'ਜਿਨ' ਉਹ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ ; ਰਾਗ, ਦਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਮੋਹ ਆਦਿ ਵਿਕਾਰ। ਇਸ ਲਈ ਜੈਨ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਜਾਤੀ ਵਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੋ ਵੀ 'ਜਿਨਾਂ' ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੈਨ ਹੈ।

ਵੀਤਰਾਗ ਵਿਗਿਆਨਤਾ :

ਜੈਨ ਧਰਮ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਨ ਵੀਤਰਾਗ ਵਿਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀਤਰਾਗ ਵਿਗਿਆਨ ਮੰਗਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਅਰਹਤ ਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀਤਰਾਗਤਾ, ਸੱਮਿਅਕ ਦਰਸ਼ਨ, ਸੱਮਿਅਕ ਗਿਆਨ, ਸੱਮਿਅਕ ਚਾਰਿੱਤਰ ਰੂਪੀ (ਤਿੰਨ ਰਤਨ) ਰਤਨ ਤ੍ਰੈ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਰਧਾ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਚਾਰਿੱਤਰ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਜਾਂ ਸਿੱਧੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਚਾਰਿੱਤਰ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਮੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਤਾਰੋ। ਪਰ ਸੰਪੂਰਨ ਆਚਾਰ-ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਤਾਂ ਵੀਤਰਾਗਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਵੀਤਰਾਗੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੁੱਖ ਬੇਕਾਰ ਹੈ। ਲੱਗੇ ਚਾਹੇ ਹਟੇ, ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਾਧੂ ਦੋਹਾ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਵੀਤਰਾਗਤਾ ਦਾ ਵਾਧਾ ਯੋਗ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਅਨੇਕਾਂਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀਤਰਾਗਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਲਭਦਾ। ਇਹ ਅਨੇਕਾਂਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਲਗਾਉਣਾ ਤੇ ਹਟਾਉਣਾ, ਹਟਾਉਣਾ ਤੇ ਲਗਾਉਣਾ ਦਾ ਸਹੀ ਅਤੇ ਠੀਕ ਰਾਹ ਦੱਸਦੀ ਹੈ।

ਅਹਿੰਸਾ :

ਜੈਨ ਆਚਾਰ ਦਾ ਮੂਲ ਅਹਿੰਸਾ ਹੈ ਉਸ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਪਾਲਣ ਅਨੇਕਾਂਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੈਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹਿੰਸਾ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਹਿੰਸਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਹਿੰਸਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹਨ, ਕ੍ਰਿਆ ਤੇ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਬਾਹਰਲੀ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਹਿੰਸਕ

ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵ ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਭ ਪਾਸੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਅਹਿੰਸਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਹਿੰਸਕ ਹੈ। ਜੇ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹਿੰਸਾ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਹਿੰਸਾ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਹਿੰਸਕ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਨੇਕਾਂਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਸੱਮਿਅਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਮਿਅਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ ਸੱਮਿਅਕ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਸੱਮਿਅਕ ਚਾਰਿੱਤਰ (ਸ਼ੀਲ) ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੱਮਿਅਕ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਸੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਚਾਰ ਸਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੱਮਿਅਕਤਵ ਜਾਂ ਸੱਮਿਅਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਇਹੋ ਮੋਕਸ਼ ਮਾਰਗ ਦੀ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਬੰਧਨ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਜੀਵ ਅਨਾਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਸਵਰੂਪ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ, ਬੰਧਨ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਵਰੂਪ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਰਮ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਬੰਧਨ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਭੁੱਲ ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਪੈਂਦੇ ਹੀ ਜਦ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਸਵਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਚੇਤੰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਾਂ ਤੇ ਭੌਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਖਾਸ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਅਨੰਤ ਗਿਆਨ, ਅਨੰਦ ਦਰਸ਼ਨ, ਅਨੰਤ ਸੁੱਖ ਤੇ ਅਨੰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ

ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਰਧਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਸੱਮਿਅਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਸੱਮਿਅਕ ਆਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਸਵਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਾ ਆਚਾਰ ਮਾਰਗ ਸੱਮਿਅਕ ਗਿਆਨ ਭਰਪੂਰ, ਵੀਤਰਾਗਤਾ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ।

ਅਨੇਕਾਂਤ :

ਜੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਲੋਕ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਸੀਮਿਤ ਅਧੂਰਾ ਅਤੇ ਇਕ ਪੱਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਸਤੂ ਦੇ ਅਨੰਤ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਅਨੁਭਵ ਉਹ ਇਕੱਠਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜਾਹਰ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਸਮਰਥਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਹੱਦਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਹੰ (ਹੰਕਾਰ) ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਨੇਕਾਂਤ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦਾ, ਵਿਰੋਧ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸੱਚ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਦੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਝਗੜਾ ਛੇਤੀ ਤੇ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਹੱਠ ਜਾਂ ਜ਼ਿੱਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਗੁੱਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਸੁਲਝਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਝ ਤਾਂ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਅਨੇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਹੀ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਜੋਤ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਹੈ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਜਦ ਤੱਕ ਜ਼ਿੱਦ ਦੀ ਪੱਟੀ

ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਵਸਤੂ ਸਵਰੂਪ ਦੇ ਸਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਅਨੇਕਾਂਤ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਦੀ ਘੋਸ਼ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਅਨੇਕਾਂਤ ਹੈ। ਜੇ ਅਹਿੰਸਕ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂਤੀ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜੇ ਅਨੇਕਾਂਤੀ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਅਹਿੰਸਕ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅੱਜ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਾ ਜੋ ਸਵਰੂਪ ਹੈ, ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਮਹਾਵੀਰ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਰਾਜ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਹਾਵੀਰ, ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਰਹਿਤ ਕਰਮ ਅਤੇ ਕਰਮਹੀਣ ਗਿਆਨ ਦੋਹੇ ਹੀ ਬੇਅਰਥ ਹਨ। ਗਿਆਤ ਸੱਚ ਦਾ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਯੋਗ ਸੱਚ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੋਹੇ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਸਤੂ ਸੁਭਾਵ ਧਰਮ :

ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੇਣ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਹਰ ਪ੍ਰਦਾਰਥ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ, ਸਥਿਤੀ (ਉਮਰ) ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਦਾਰਥ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਵ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਚਾਹੇ ਉਹ ਜੜ੍ਹ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਚੇਤਨ। ਸੱਤਾ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਪਰਿਆਏ ਪੱਖੋਂ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਿੰਨ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਸਾਰਾ ਜੈਨ ਭਵਨ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ

ਤਿੰਨ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਲੋਕ ਬਾਰੇ ਜਿਹੀ ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਛੇ ਦਰੰਵਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਅਨਾਦਿ ਅਨੰਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਜਾਂ ਨਿਰਮਾਤਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ। ਦੇਸ਼ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਵਸਤੂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਗਿਰਾਵਟ, ਵਰਗ ਭੇਦ, ਵਰਨ ਭੇਦ ਆਦਿ ਦਾ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਿਵਹਾਰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਮਹਾਵੀਰ ਜਿਹਾ ਵੀਤਰਾਗ ਤੱਤਵਦਰਸ਼ੀ ਹੀ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਭਾਵ ਹੀ ਅਹਿੰਸਾ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਮਮਤਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਅਪਰਿਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਸੱਚ ਇਸ ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਰਗਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਹੈ। ਕਰਮ (ਕੰਮ) ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਤੋਂ ਖੱਤਰੀ, ਕਰਮ ਤੋਂ ਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਕਰਮ ਤੋਂ ਸੂਦਰ। ਚਾਰਿੱਤਰਹੀਣ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਫ਼ਿਰਕੇ ਅਤੇ ਭੇਸ਼, ਧਨ ਅਤੇ ਬਲ, ਸੱਤਾ ਅਤੇ ਐਸ਼, ਗਿਆਨ ਤੇ ਪੋਥੀਆਂ, ਵੀ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਮਕਾਂਡ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਆਤਮ ਗਿਆਨ, ਆਤਮ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਅਤੇ ਆਤਮਲੀਣਤਾ - ਨਿੱਜ ਆਨੰਦ, ਰਸਲੀਨਤਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਚੈ ਇਹੋ ਸੀਮਾਕਤਵ ਹੈ ਮਹਾਵੀਰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਗ੍ਰੰਥ ਸਨ। ਗ੍ਰੰਥ (ਗੰਢਾਂ) ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੇਹ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਵਿਦੇਹ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਅੱਖਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਸਭ ਦੇ ਜਾਨਣਯੋਗ, ਮਿੱਠੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਚਹੁਪਾਸੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰਾਵਕਾਚਾਰ :

ਸਾਧਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੈਨ ਆਚਾਰ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰਾਵਕ ਅਚਾਰ ਤੇ ਸ਼੍ਰਮਣ ਅਚਾਰ ਦੇ ਦੋ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਾਵਕਾ ਦਾ ਆਚਾਰ ਵਿਾਹਰ ਸ਼੍ਰਮਣਾਂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਸੌਖਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਘਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸ਼੍ਰਾਵਕ ਆਪਣੇ ਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਚੱਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸ਼੍ਰਮਣ ਧਰਮ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਹੈ। ਜਦ ਸ਼੍ਰਾਵਕ ਦੀ ਆਤਮਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਆਦਿ ਵਿਕਾਰ ਤੇ ਕਰੋਧ ਆਦਿ ਕਸ਼ਾਇ ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਵਧਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਕ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼੍ਰਮਣ ਪੱਥ ਤੇ ਕਿਉਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। 12 ਵਰਤਾਂ ਦਾ ਹੌਲੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 11 ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰਮਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਾ ਸਾਰਾ ਆਚਾਰ ਆਤਮਾ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰਾਵਕ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰਮਣਾਂ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਨੀਤੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਆਪਸੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਕ੍ਰਿਆ ਕਾਂਡਾਂ, ਪਰੰਪਰਾ, ਦੇਵ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਲਈ

ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਅਣਵਰਤ ਆਦਿ ਦਾ ਪਾਲਣ ਸ਼੍ਰਵਕ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਸਾਧੂ ਬਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੇ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਿੱਸਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਰੇ :

ਸਮਣ ਸੂੱਤ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਰੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਾਰ ਯੋਗ, ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਇਕੱਠ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਚਾਰ ਹਿੱਸੇ ਹਨ ਅਤੇ 44 ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ 756 ਗਾਥਾਵਾਂ ਹਨ।

ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਗਾਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਜਾਨਣਯੋਗ ਹਨ ਤੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਜੈਨ ਆਚਾਰਿਆ ਨੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਗਾਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੂਤਰ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ 'ਸੂਤ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ, ਸੂਤਰ, ਸੁਕਤ ਅਤੇ ਸ਼ਰੁਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੈਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸੂਤਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸਮਣਸੂਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਾਥਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਪੁਰਾਤਣ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਸਮਣਸੂਤ ਆਗਮਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ ਜਯੋਤੀ ਖੰਡ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖਾਉ, ਪੀਉ, ਮੇਜ ਉੜਾਉ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਾਂ ਬਾਹਰਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਅੰਦਰਲੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇ ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰ ਰਹਿਤ, ਦੁੱਖ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਜਨਮ, ਬਿਮਾਰੀ ਮੌਤ ਰੂਪੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਣ ਕੇ, ਇਸ ਤੋਂ

ਪਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰੋਧ, ਮਾਨ, ਮਾਇਆ ਤੇ ਲੋਭ ਦੀ ਥਾਂ ਖਿਆ, ਮਾਰਦਵਤਾ, ਸਰਲਤਾ ਅਤੇ ਸੰਤੋਸ਼ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਸ਼ਾਇਆਂ ਤੇ ਰੋਕ ਕੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਫਸੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਿਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਾਏ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਾਗਰੂਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਮੇਕਸ਼ਮਾਰਗ ਤੇ ਰਾਹ ਤੇ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਹਿੱਸਾ ਮੇਕਸ਼ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਭ ਸੰਕਾਵਾਂ, ਡਰ ਭਰਪੂਰ ਤਕਲੀਫਾਂ, ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੇ ਮੂਰਖਤਾਵਾਂ, ਸ਼ਰਧਾ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਚਾਰਿੱਤਰ ਜਾਂ ਭਗਤੀ, ਗਿਆਨ ਕਰਮ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀ ਤ੍ਰਿਵੇਣੀ ਘੁਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਤਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਝਰਨਾ ਫੁੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭੋਗਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਲਗਾਵ ਨਾ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਚਿੱਤ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਉੱਗੇ ਕਮਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਉਪਾਰ ਧੰਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸ਼੍ਰਾਵਕ ਅਤੇ ਸ੍ਰਮਣ ਧਰਮ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ, ਉਸ ਦਾ ਚਿੱਤ ਸਹਿਜ ਹੀ ਗਿਆਨ, ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਪਿਆਨ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ

ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਪਰ ਉੱਠਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਸੂਰਜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਘੜ ਕੇ ਚਮਕਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਹਿਲੋਰੇ ਲੰਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਦੇਹ ਹੈ ਤਦ ਤੱਕ ਉਹ ਅਰਹਤ ਜਾਂ ਜੀਵ ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ, ਪਵਿੱਤਰ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਮਾਰਗ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸਰੀਰ ਦੀ ਉਮਰ-ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਧ ਜਾ ਵਿਦੇਹ (ਦੇਹ ਰਹਿਤ ਅਵਸਥਾ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਨੰਦ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਲੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤੀਸਰਾ ਹਿੱਸਾ ਤੱਤਵ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵ ਅਜੀਵ ਆਦਿ ਸੱਤ ਤੱਤਵਾਂ ਜਾਂ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਆਦਿ ਨੌਂ ਤੱਤਵਾਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਪੁਦਗਲ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਆਦਿ ਛੇ ਦਰਵਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਅਤੇ ਵਿਭਾਗ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਬਨਾਵਟੀ ਤੇ ਅਨਾਦਿ, ਅਨੰਤ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਸਿਆਦਵਾਦ। ਉਪਰ ਅਨੇਕਾਂ ਤੀ ਸੰਖੇਪ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਨਿਆਇ ਹੈ। ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣੂ, ਨਯ, ਨਿਕਸ਼ੇਪ ਤੇ ਸਪਤਭੰਗੀ ਜਿਹੇ ਗੂੜ੍ਹ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵੀਂ, ਸਰਲ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਵੀਰ ਸਤਵਨ ਦੇ ਨਾਲ ਗ੍ਰੰਥ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਂ 756 ਗਾਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜੈਨ ਧਰਮ, ਤੱਤਵ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਅਚਾਰ ਮਾਰਗ ਦਾ ਸਰਵ ਪੱਖੀ ਵਰਨਣ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਜੈਨ ਸਾਹਿਤ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਬਾਰੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ, ਮੂਲ ਵਿਚ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ, ਆਚਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਸਰਵ ਸਮਤ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ।

- ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਜੈਨ, ਰਵਿੰਦਰ ਜੈਨ